

Ана Савковић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
mangradac@gmail.com

Посланице светог апостола Павла и античка епистографија

Сажетак: У тексту ауторка разматра употребу посланица у античком свету и у мисионарском раду апостола Павла. Посланице су биле посебан облик комуникације Павла са првим хришћанским заједницама. Узор за ову врсту комуникације Павле је нашао у јудејској и хеленистичкој епистографији. Прилагодивши га својим циљевима, он је креирао сасвим нов модел посланице, који је значајно утицао на потоње генерације писаца.

Кључне речи: ап. Павле, писмо, посланица, епистоларни топос, ранохришћанска писма, хеленистичка епистографија, античка реторика, комуникација, интертекстуалност

I. Писма у антици

1. Порекло и употреба писма у антици

Писмо је у античко време представљало писану поруку која је послата да би употпунила или заменила усмену конверзацију између две особе географски удаљене.¹ По софисти Синесијусу писмо је могао измислити само један од богова, с обзиром на корист коју људи имају од ове инвенције. У римској традицији бог Меркур је инвентор писма. Међутим, занимљиво је то што су Грци, по сведочењу светог Климента Александријског, настанак писма везивали за персијску краљицу Атосу. Можда приписивање овог открића жени и странкињи говори о томе да је писмо у античком свету било нешто егзотично и по својој природи сакривено од државних и јавних кругова.²

¹ Један од античких назива за писмо – βύβλος (папирус), потекао је од материјала на којем се писало, док се други антички назив за писмо – γράμμαта (слова), односи на сами акт писања (γράφειν). Термин ἐπιστολή (посланица) означавао је у то време било какву пошиљку, усмену или писану. Уп. P. Rosenmeyer, *Ancient Epistolary Fictions: the Letter in Greek Literature*, Cambridge 2001, стр. 19–20.

² Исто, стр. 25–27.

У почетку су писма служила за веома озбиљне теме или тајну комуникацију: писма која цитирају историчари Херодот, Тукидид и писац Еурипид повезана су са издајама, преварама и смрћу. Али, у 4. веку пре Хр. писма су постала уобичајена и у приватној и у званичној комуникацији. Мање образовани слојеви становништва слали су кратка и граматички једноставна писма. Сачуван је велик број тих приватних папирусних писама из антике.³

Постојао је у античко доба обичај да се писма неке знамените личности, након смрти њиховог аутора, сакупе и чувају. Прва таква колекција била је, сматра се, Аристотелова колекција писама, сачувана након његове смрти 322. год. пре Хр. Међутим, питање је у којој мери су те колекције писама аутентичне.⁴

Нагли развој епистоларне преписке одиграо се после смрти Александра Великог, због потребе за комуникацијом у раздељеном царству. У 3. веку пре Христа писма су писана у свим друштвеним слојевима. У то време се писање писама учило у школама. Реторичке теорије су дефинисале форму и стил писама као књижевне врсте. Култура писања писама се у хеленизму толико развила да је скоро сваки садржај могао бити укључен у писмо и писмом исказан.⁵

2. Структура античког писма

Писмо је у антици имало своје уобичајене структуралне елементе попут почетног епистоларног поздрава и конвенционалног завршетка. Средишњи део, корпус писма, такође је имао свој почетни, средњи и завршни део.

Најстабилнији део писма био је почетак, у коме је своје име наводио пошиљалац, најчешће у номинативу, затим је наведено име примаоца писма у дативу, и на крају уводног дела био је поздрав, најчешће исказан речју „χαίρειν“ у инфинитиву. Овај део писма назива се прескрипт. Затим је следио проомијум, прелаз ка корпусу писма, који је садржавао молитвене жеље, захвалнице или исказе радости.

У корпус писма могли су бити уткани најразличитији садржаји. Тако је почетак корпуса садржавао подсећања, захтеве, препоруке себе или других. У средини корпуса најчешћи су били захтеви, инструкције или различите информације и клишеи. Корпус писма бивао је закључен поучавањима, подстицајима или излагањем путних планова.

³ Прво такво писмо које је сачувано датира с краја 6. или почетка 5. века пре Хр. Исто, стр. 29.

⁴ Уп. А. Deissmann and L. Strachan, *Light from the Ancient East or The New Testament Illustrated by Recently Discovered Texts of the Graeco-Roman world* (1927), Montana 2003, стр. 231.

⁵ Уп. P. Rosenmeyer, нав. дело, стр. 20–21.

Завршетак писма, епилог, могао је садржати осврт на сами акт писања писма, и опет подстицаје и најаву будуће посете. На самом крају био је исписан постскриптуром са поздравом, ауторовим ручним потписом и датумом писања писма.⁶

3. Класификација античких писама

Почетком 20. века класификацијом античких папирусних и новозаветних писама бавио се А. Дајсман (А. Deissmann). Он је разликовао писма на основу намере аутора, стила и прилика у којима су написана. Приватним писмима сматрао је писма намењена само назначеном адресату. Стил којим су приватна писма писана није уметнички и прилике у којима су она настала су ефемерне. Она рефлектују животну реалност и слична су усменом говору.

За разлику од приватних писама, Дајсман посланицама назива писма намењена широј читалачкој публици, која су софистицирана и универзално вредна. Посланице имају форму писма, али она је у посланици је само спољни орнамент. Дајсман је сматрао да за посланице није потребно познавање адресата и пошиљаоца да бисмо схватили њихов садржај. Ови елементи постоје у посланицама само да би нас заинтересовали да их читамо а адресати посланице су сви њени читаоци. На основу тога овај научник закључује да се посланица разликује од писма као уметност од природе: писмо је део живота, а посланица је производ уметничког рада.⁷

Међутим, у данашњој теорији књижевности није начињена тако јасна разлика између писма и посланице. У ширем смислу сва писма су схваћена као литерарна дела.⁸ Дајсманова подела је превазиђена зато што не постоје писма која сасвим припадају некој од ове две групе.⁹ Због тога је тешко класификовати античка писма на јединствен и општеприхваћен начин. Ипак, највећи број проучавалаца данас прихвата поделу античких писама на: 1) приватна (нелитерарна или документарна) писма, писана према конкретним потребама пошиљаоца односно примаоца, која нису била планирана за публикување и потомство; 2) дипломатска писма, везана за званичну пословну или политичку кореспонденцију између особа које се не познају; 3) литерарна (дискурзивна или есејистичка) писма, најчешће

⁶ Уп. Н.-Ј. Клаук, *Ancient Letters and the New Testament, A Guide to Context and Exegesis*, Texas 2006, стр. 42.

⁷ Уп. А. Deissmann and L. Strachan, нав. дело, стр. 230.

⁸ Уп. S. Stowers, *Letter Writing in Graeco-Roman Antiquity*, Pennsylvania 1986, стр. 19.

⁹ Најприватнија писма често веома зависе од стилизоване епистоларне форме, док су и најлитерарнија писма уско повезана са индивидуом која пише, њеним адресатима и друштвом у ком пише. Уп. P. Rosenmeyer, нав. дело, стр. 8.

сачувана у колекцијама и копијама зато што су то дела познатих античких историчара, филозофа и писаца интенционално писана за ширу публику.¹⁰

II. Античка литерарна писма

1. Подела

Литерарна писма су по својој форми на прелазу између приватних и званичних писама. Писана су као допуна неком ранијем пишчевом делу, или као замена за интерпретацију тог дела, или као скица неког будућег књижевног рада. Понекад су садржала научну или саветодавно-дидактичку комуникацију, као и савете о томе „како треба живети“. Подељена су у три групе.

У прву спадају писма која су сачувана и целовита. Међу најстаријим писмима ове групе су Платонова писма из прве половине 4. века пре Хр. Од 13 писама сачуваних под именом Платона, у чију се аутентичност сумња, *Шестио њисмо* је посланица намењена успостављању пријатељства, а *Седмо њисмо* је прелаз од саветодавног писма Дионовим присталицама ка аутобиографском извештају о три сицилијска путовања и с њима повезаним надама и разочарењима аутора.¹¹ Овој групи припадају и писма неких грчких беседника. Демостен је упутио шест писама људима и већу Атине. Сачувана су и писма античких беседника Ливанија и Лисије. Тако је и са Исократовим писмима: његово *Четврто њисмо* је писмо препоруке, а *Осмо њисмо* је писмо захтева.¹²

Другој групи литерарних античких писама припадају писма која су само поменута или укратко приказана у делима историчара Херодота и Тацита. Парафразирајући туђа писма ови писци су сликовитије приказивали историјске догађаје и карактер времена о коме су писали.¹³

Трећој групи припадају имагинарна писма уткана у приповедни садржај дела. Најстарији помен таквог писма у грчкој књижевности налази се у шестом певању Хомерове *Илијаде* где јунак Белерофонт носи писмо у којем је наручено његово убиство.¹⁴ Имагинарна писма уткана су у дела многих античких писаца о чему сведочи и појава епистоларног романа. Пример је

¹⁰ Научници данас наглашавају да је оваква груба подела извршена због потребе да писма буду класификована, а не према њиховим суптилним садржинским и формалним одликама. Уп. Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 68–69.

¹¹ Уп. А. Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Zagreb 2001, стр. 499.

¹² Уп. Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 114–119.

¹³ Уп. Р. Rosenmeyer, нав. дело, стр. 46–47.

¹⁴ Исто, стр. 39.

Роман о Александру, популарно античко дело пуно измишљених романсираних прича о Александру Великом написаних у писмима око 100. пре Хр.¹⁵

2. Епикурова протрепичка или доктринарна писма

Епикур, чувени филозоф из 4. века пре Хр., сматра се првим класиком дидактичког филозофског писма. Епикурска епистографија настала је у ситуацији одвојености од јавног живота коју Епикурова филозофија и етика проповедају као основно начело. Писма су упућивана ученицима и истомишљеницима у складу са култом пријатељства који је ова школа неговала.

Три Епикурова писма, која је сачувао Диоген Лаертије, део су његове шире кореспонденције. Једно од њих, упућено Менекеју, названо је протрепичким или доктринарним писмом, јер представља увод у основе Епикурове филозофије.¹⁶ Оно разматра етичка и теолошка питања, док се *Писмо Херодојџу* бави физиком, а *Писмо Пиџокулу* метеорологијом. У писмима он проповеда идеални начин живљења и како се треба односити према онима који изврћу изложена учења. Тако Епикур поручује у једном од својих писама:

„Вежбај се у овим и сличним поукама дан и ноћ, заједно са оним ко је сличних настројења; онда никада, било у шетњи или у сну, нећеш бити узнемирен, него ћеш живети као бог међу људима. Јер човек губи све ознаке смртности живећи окружен бесмртним сијањем.“¹⁷

3. Киничка пропагандна и паренетска писма

Следбеници киничке школе су користили псеудоепиграфска писма као пропагандни материјал. Ова писма су настајала у периоду између 1. века пре Хр. и 2. века после Хр. и писана су увек у име неког истакнутог заговорника киничке школе. Дуже киничке епистоле имале су дијалогски карактер у ком је коришћена позната беседничка вештина прозопопеја (προσωποποιία) – говорење у име неке чувене историјске личности у складу са њеним карактером. Киници су схватили колико је ово персонификовано поучавање ефективније од обичног моралног подстицаја. Стога су њихова писма обликована као филозофска конверзација упућена ученицима киничке школе, Атињанима, младима, старима или знаменитим личностима.¹⁸

¹⁵ Уп. А. Lesky, нав. дело, стр. 748.

¹⁶ Уп. Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 150–153.

¹⁷ Исто, стр. 153.

¹⁸ Исто, стр. 174–180.

4. Хорацијева поетска и аутобиографска писма

Писма римског песника Хорација била су нови облик његовог песничког израза. Прва његова књига садржи 20 писама и објављена је 20. год. пре Христа. Његове епистоле имају фиктивни облик приватног писма у коме се меша ауторово ословљавање примаоца писма и књижевне публике.¹⁹ Аутобиографски начин казивања је Хорацијев пут којим оживљава хеленистичку морално-филозофску проповед и преображава је у самом поступку епистоларне композиције. Његов аутобиографски израз у *Писмима* је универзално вредан јер није ограничен на изношење личног става, већ је „искоришћен“ да читаоцима приближи разне филозофске и уметничке доктрине античког времена.²⁰

Прво писмо се сматра неком врстом програма „јер у њему Хорације говори о својој жељи да мање-више независно од филозофских школа, било стоичке, било киренајске, нађе правила за живот.“²¹ У средишту ових правила је душевни мир, који је имао значајну улогу у филозофији Демокрита, Епикура и стоичара. Хорације у *Писмима* уобличава и начела класичне римске поезије.²² У том смислу он је творац новог књижевног жанра – песничког писма.²³ Морализам Хорацијевог песништва био је привлачан хришћанима, па су црквени оци попут Јеронима и Августина велику пажњу поклањали његовим *Писмима*.²⁴

5. Сенекине моралне епистоле

Сенекина *Писма о моралу* написана су 63. и 64. год. после Хр. и упућена млађем пријатељу Луцилију. Она садрже моралне поуке и податке о учењима стоичара и других античких филозофа. Та писма су била намењена за објављивање и њихов прималац Луцилије је, заправо, имплицитни читалац Сенекиних писама. Користећи се формом пријатељског писма аутор ствара везу између себе и читаоца.²⁵ Тако су његова писма постала мајстор-

¹⁹ М. Будимир, М. Флашар, *Прејлед римске књижевности*, Београд 1963, стр. 358.

²⁰ Уп. М. Флашар, „О Хорацијевим песничким писмима“, у: Хорације, *Писма*, Београд 1972, стр. LXXI

²¹ Исто.

²² У *Писму Пизонима* и *Писму Авјусту* Хорације говори о уметничком делу и о песнику. Песништво има одређене етичке циљеве: треба да користи и да пружи уживање (*prodesse et delectare*).

²³ Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 144.

²⁴ Уп. М. Будимир, М. Флашар, нав. дело, стр. 369.

²⁵ Уп. Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 172.

ски обликовани популарно-филозофски есеји, његово најуспелије дело. Оно се може назвати и Сенекиним тестаментом.²⁶

Структура његових писама је занимљива: прво се помињу конкретне чињенице, нпр. болест, путовање или скуп пријатеља који разговара о темама Платонове, Аристотелове или Епикурове филозофије. У другом делу се расправља о апстрактној теми, попут односа према смрти, природи свевишњег Добра, ништавности богатства, племенитости и сиромаштву, светости брака и сл. Пример је следећи део *Двадесет и првој њисма*:

„Грешаш, мој Луцилије: из овога живота пут се пење навише, оном другом животу. Као што постоји разлика између сјаја и светиљке, пошто светиљка сама у себи носи сопствени извор, а сјај блешти од нечег ван себе, од оног што прима од светиљке, таква је разлика и између овог и оног другог живота... Навешћу Епикуров пример. Кад је писао Идоменеју, који је тада био у служби краљевске власти и имао посла са решавањем важних ствари и покушавао да га од његовог сјајног живота одазове ка трајној и поузданој слави, рекао је ово: *Ако ти жешиш за славом, моја ће ти њисма начиниши њознашијим нею све оно што ти цениши и збој чега ти осџали људи цене.*“²⁷

У свом *Седамдесет и њешом њисму* Сенека говори Луцилију о томе каква писма жели да пише:

„Као што би био мој говор, кад бисмо заједно седели или се заједно шетали, неусиљен и једноставан, таква желим да ми буду и писма, ненаметљива и природна.“²⁸

6. Цицеронова пријатељска писма

Епистоларна кореспонденција Марка Тулија Цицерона садржи близу девет стотина његових писама, као и двадесетак оних која су упућена њему.²⁹ Није сигурно да ли је Цицерон имао намеру да своју преписку објави, али свакако да је писао епистоле у нади да ће их прочитати неко сем адресата. У његовим писмима налазимо многе епистоларне топове значајне за проучавање новозаветне епистолографије. Такво је схватање да пријатељско писмо чини присутним аутора који је удаљен:

²⁶ Уп. М. Будимир, М. Флашар, нав. дело, стр. 459.

²⁷ L. A. Seneka, *Pisma prijatelju*, Novi Sad 1987, стр. 82.

²⁸ Исто, стр. 261.

²⁹ Најстарије Цицероново писмо потиче из 68. год. пре Хр., а последње је написано непосредно пре његове смрти, у јулу 43. године. Збирке његових писама су: *Писма њријатељима, Аџику, Брајџу Квинџу, Брујџу*. Цицеронов лични секретар Тирон средио је и публиковао његова писма након његове смрти. У томе му је помогао Цицеронов пријатељ Атик.

„Када читам твоја писма чини ми се као да те чујем како говориш, и када ти пишем то је као да причам са тобом.“³⁰

У једном од својих писама он размишља о смислу писма говорећи да, иако постоје многе сврхе писама, основна међу њима јесте да информише одсутног кореспондента о ономе што је пожељно да зна. Али, и ову практичну сврху писма он релативизује следећим речима:

„Примио сам твоје писмо које у себи не садржи ништа због тога што немаш новости о којима би причао. Ипак ми није било жао да примим оно што је у писму било – мислим на то да знам, ако ништа друго, да немаш новости.“³¹

7. Античка епистоларна теорија

Прва античка књижевна теорија која разматра писмо као књижевну врсту, под именом *О сѣилу*, приписана је атинском филозофу и државнику из 4. века пре Хр., Деметрију из Фалерона. Он казује да је форма писма посебан израз једноставног стила писања. Писмо би требало да буде јако у карактеризацији јер свако пише писмо у замишљеној слици своје сопствене душе. У свакој другој форми говора могуће је видети пишчев карактер, али нигде тако јасно као у писму.³²

Дикција у писму треба да буде нормална и присна, а не метафорична или извештачена. Реченице би требало да буду слободно структуриране. Супротно је пријатељству да се буде формалан у писму. А изразити пријатељство јесте циљ и лепота писма. Оно може садржати изреке и пословице, али не сме се претворити у проповед.

Епистоларни топоси су многобројни. Најучесталији је топос епистоларног присуства (*parousia*). Он је присутан у писмима готово свих поменутих античких писаца зато што писмо својим структуралним деловима реализује спајање раздвојених кореспондената: прескрипт писма одговара уводу у разговор, корпус писма стварној конверзацији, а крај писма поновном раздвајању саговорника.

Први водич за писање писама, назван *Тийови њисма*, приписан је такође Псеудо-Деметрију. Ту се наводи 21 тип писма, са примерима писама и са епистоларним вежбама. Међу наведеним типовима су пријатељско писмо, писмо утехе, похвале, претње, савета, молбе, захтева, као и писмо апологије и захваљивања.³³

³⁰ Уп. Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 159.

³¹ Исто, стр. 161.

³² Исто, стр. 186.

³³ Исто, стр. 187–200.

8. Писма у јудејској књижевности

Често коришћење писама у комуникацији забележено је у књигама Старог завета (1Цар 21, 8–10; 2Цар 20, 12; 2Днев 2, 10–15; Јездр 5, 6–17; Јест 9, 20, Јер 29; Дан 4,1–37). Међутим, писмо у Старом завету не постоји као самостална књижевна врста.³⁴

Писмо у 2Сам 11, 14–15 по садржају је паралела поменутом писму из *Илијаде*. У њему се налази наредба цара Давида војсковођи Јоаву да Урија Хетејин буде убијен, зато што је цар пожелео његову жену. И овде сâм Урија носи писмо у ком је наручена његова смрт.³⁵ Јудејска епистографија се кроз *Књију Јездрину*, *Књију Немејину* и *Књију о Јесџири*, а посебно у *Макавејским књијама* ближила хеленистичкој.³⁶ За разлику од стандардног грчког писма, на почетку јудејског писма, прво је именован прималац, а затим следи идентификација пошиљаоца у номинативу (Јездр 4, 11).

Из Јерусалима као центра, писма су слата у јудејске провинције ради решавања религијских и других проблема. Овде се развија писање писама у којима ауторитети решавају проблеме људи којима су надређени, што је значајно за контекст новозаветне епистографије.³⁷ Јудејско писмо које је најближе форми новозаветних писама налази се у *Друјој Књици Варуховој* 78–86. У њега су уткани елементи епистоларног тестаментa, писма утехе и похвале. На крају писма је позив да оно буде прочитано у заједници, што личи на потоњи позив хришћанских апостола да посланице буду читане у црквеним заједницама (1 Сол 5, 27; Кол 4,16).³⁸

9. Од антике ка ранохришћанским писмима

На основу поменутих писама уочава се да је епистографија у антици била толико развијена да је потоњим генерацијама пружала најразличитије моделе писма. Писма су у антици коришћена у личној и приватној, као и у јавној комуникацији. Постала су спој најразличитијих књижевних одлика, на граници поезије и прозе, што је била реткост у античкој књижевности чистих облика. Само су писма, од свих књижевних врста, у своју садржину могла да уткају и аутобиографију и филозофску доктрину и моралистичке сентенце и стихове. Могла су бити упућена неименованој а жељеној публици. Али, посебна чар је била у томе што се у писмима о

³⁴ Исто, стр. 72.

³⁵ Исто, стр. 131.

³⁶ Исто, стр. 239.

³⁷ Исто, стр. 258.

³⁸ Исто, стр. 277–279.

свему могло говорити у лакој конверзационој тону, као што би се разговарало са пријатељем. Због тога су се скоро сви антички писци у свом стварању дотакли писмописања.

Креативност на пољу античке епистографије могла је много тога да понуди долазећем хришћанству. Могућност писма да преноси поруку одговарала је хришћанима због њихове потребе да пренесу новообјављену хришћанску истину. А посебно је античко писмо наредним генерацијама користило због своје примарне епистоларне карактеристике: могућности да учини присутним оног ко је одсутан. Тиме је можда највише заинтеригирало религијски покрет који се рађао и који је сав био у знаку парусије. Зато је већ у сâмом зачетку ранохришћанске литературе писмо постало најчесталија и најпопуларнија књижевна врста.

III. Посланице апостола Павла

1. Настанак

Настанак и честа употреба посланица у хришћанској кореспонденцији везује се за личност и мисионарски рад апостола Павла.

Павле је био Израиљац из Тарса, главног града римске провинције Киликије, у којем је добро научио грчки језик и где се упознао са Септуагинтом, као и са хеленистичком културом. Пре преобраћења у хришћанску веру био је ревностан фарисеји често је гонио хришћане у одбрани вере својих отаца. Међутим, у једном од таквих подухвата и сâм Павле је постао хришћанин. То се догодило на његовом путу за Дамаск када се сусрео с васкрслим Христом. Тај догађај је драматично изменио његов живот. Након тог сусрета Павле не само да је престао да гони хришћане, већ је постао најватренији проповедник хришћанства.

Павле је често предузимао мисионарска путовања у циљу ширења нове вере. *Дела айосџолска* говоре о томе да је своју проповед отпочињао обично у јеврејској синагоги града у коме је боравио. Породице које би прихватале хришћанство повезивале су се и тако се стварала једна самостална градска црквена заједница (1Кор 1, 14–16; 2, 1–5; 2Кор 1, 19; 12, 12–13; Гал 4, 13–15; Фил 4, 9; 1Сол 2, 9–12, 2Сол 3, 7–10) с којом је Павле писмима остајао у контакту.³⁹ Тако су настале прве хришћанске посланице као посебан вид Павлове комуникације и саставни део његовог организованог и добро осмишљеног мисионарског рада.

³⁹ Уп. *The Pauline Epistles* (Oxford Bible Commentary), J. Muddiman and J. Barton (уред.), New York 2010, стр. 43–44.

2. Збирке Павлових посланица

Павлове посланице су чуване и преношене кроз векове у збиркама. Колекционирање посланица након смрти аутора била је уобичајена појава у античкој епистографији. У том погледу збирка Павлових писама је најсличнија Епикуровој колекцији. Обојица су кореспондирала са заједницом својих следбеника и ученика. Они су њих посланицама повезивали, поучавали и храбрили. Разлика је у учењу које су ширили: Епикур је био филозоф и паганин који је мисионарио за своје етичке идеале, а Павле је проповедао Господа Исуса Христа, распетог, васкрслог и Духом Светим присутног у адресираним црквеним заједницама.⁴⁰

Постоје различите научне претпоставке у вези са тим како и кад су први пут Павлове посланице сакупљене у јединствену колекцију, и који је био њихов редослед унутар ње.⁴¹ Ипак, процес настанка *Corpus Paulinum* остаје нам непознат.⁴²

Најранија колекција Павлових посланица за коју знамо је Маркионова. Имала је следећи редослед: Гал, Кор, Рим, Сол, Еф, Кол, Флм, Фил.⁴³ Касније збирке бројале су 13 или 14 посланица, у зависности од тога да ли је анониман спис насловљен као *Посланица Јеврејима* приписиван Павлу. Прве по редоследу у новозаветном канону су посланице упућене црквеним заједницама (Рим, 1Кор, 2Кор, Гал, Еф, Фил, Кол, 1Сол, 2Сол), за њима

⁴⁰ Уп. М. Reiser, *Sprache und Literarische Formen des Neuen Testaments: Eine Einführung*, Paderborn 2001, стр. 121.

⁴¹ А. фон Харнак (А. von Harnack) заступао је став да у почетку заједнице нису увиђале општи значај посланица као целине. Тек крајем првог века појавила су се мишљења да појединачна писма садрже принципе од универзалног значаја и тада је почело сакупљање Павлових писама у колекције. Насупрот овој тези К. Лејк (К. Lake) тврди да је свака заједница врло рано настојала да има што више Павлових писама и да је стога захтевала копије писама од суседних цркава, док Х. М. Шенке (Н. М. Schenke) сматра Павлове настављаче и ученике одговорним за сакупљање писама.

Први изазов овој теорији која је означена као еволуционарна, дошао је од Е. Џ. Гудспида (Е. J. Goodspeed). Он је тврдио да је свако Павлово писмо било написано из практичних разлога, и кад је једном испунило свој циљ, заборављено је. Писма су случајно остала сачувана све до објаве *Дела айстољских* (крајем 90. год.) у којима је основни значај за успостављање хришћанске вере дат апостоу Петру. Тада је неки од Павлових ученика био подстакнут да изрази темељни значај који је апостол Павле имао за хришћанство и он је прикупио његове посланице. Постоји и претпоставка да је сâм Павле прикупио своје посланице 1Кор, 2Кор, Гал и Рим 1–15 и да их је са Рим 16, као пропратним писмом, послао у Ефес. Уп. J. Murphy-O'Connor, *Paul the Letter-Writer: his World, his Options, his Skills*, Minnesota 1995, стр. 114–117.

⁴² Уп. П. Драгутиновић, *Увод у Нови завет*, Београд 2010, стр. 71.

⁴³ Претпоставља се да су Кол и Флм третиране као једно писмо, као и посланице упућене Солуњанима и Коринћанима, па је збирка бројала 7 писама. Уп. J. Murphy-O'Connor, нав. дело, стр. 116–120.

следе посланице упућене појединцима тзв. Пастирске посланице (1Тим, 2Тим и Тит) и Флм, и на крају је *Посланица Јеврејима*. Вероватно да је збирка Павлових посланица коначно оформљена крајем првог века.⁴⁴

3. Питање аутентичности

Црквена традиција сва писма из *Corpus Paulinum* приписује апостоу Павлу. Међутим, научно проучавање Новог завета другачије посматра посланице по питању њихове аутентичности. У анализама већине научника аутентичност следећих седам Павлових посланица не доводи се у питање: 1Сол, Гал, Фил, Флм, 1Кор, 2Кор и Рим. Остале посланице овог корпуса (2 Сол, Еф, Кол и Паст) најчешће се сматрају делима његових настављача и ученика. Критеријум према којем се потврђују разлике у ауторству налази се у њиховом стилу и речнику, теолошкој перспективи и контекстуалним чињеницама које садрже.⁴⁵

У времену настанка новозаветних посланица псеудоепиграфија је била честа појава у грчко-римској и јудејској књижевности. Ова појава по себи није имала негативно значење, зато што је појам опонашања (*μίμησις*) у античком свету био високо вреднован. Чувено је било опонашање Хомерових, Платонових и Аристотелових списа које је трајало кроз векове. У римској књижевности опонашање грчких писаца било је књижевна норма.⁴⁶

Псеудоепиграфија је у новозаветно време била највероватније изазвана околностима црквеног живота. У постапостолском периоду умножио се број црквених заједница, а умањен је број јаких ауторитета у њима, који су имали први велики апостоли. Због тога се нарочито у постапостолској епоси развила псеудоепиграфија у виду обраћања писаца црквеним заједницама под именом неког од апостола.⁴⁷

У случају Павлових писама ради се о посебној врсти псеудоепиграфије названом дефтеронимност.⁴⁸ Аутори дефтеропавлових посланица били су заправо Павлови ученици који су писали у његово име, остајући притом у традицији коју је он зачео. Они су били сарадници и коаутори и у изради посланица које су несумњиво Павлове, па су могли и желели да следе његов пример и приликом израде дефтеропавловских посланица. Зато и ова писма носе Павлов печат и на известан начин представљају његово дело. Црква их је препознала као канонске, што потврђује да дефтеро-

⁴⁴ Њихов редослед је одређен њиховом дужином, осим у случају *Посланице Галајшима* која је краћа од *Посланице Ефесцима*. Уп. П. Драгутиновић, нав. дело, стр. 71.

⁴⁵ Уп. *The Pauline Epistles*, стр. 49.

⁴⁶ Уп. П. Драгутиновић, стр. 127.

⁴⁷ Исто, стр. 46.

⁴⁸ Исто, стр. 125.

нимност у овом случају подразумева појаву која је у складу са апостолским Предањем.⁴⁹

4. Хронолошки редослед

Време настанка Павлових посланица је предмет научног спора, као и хронологија Павловог деловања. Претпоставке у вези са годином настанка појединих посланица крећу се у следећем оквиру: 1Сол се датира између 49. и 51, Гал 50. или 55–56, 1Кор 55, 2Кор 55. или 56–57, Фил 55. или после 60, Флм 55, Рим 56. године.⁵⁰ Посланице Кол, Еф и 2Сол написане су највероватније у периоду од 70. до 100, а Паст око 100–140, у трећој генерацији хришћана, због чега се називају и тритопавловским списима. Време настанка *Посланице Јеврејима* смешта се у последњу деценију првог века.⁵¹

5. Начин израде и слања

У античком свету поштански систем је имао своје специфичности. У израђивању писама учествовали су записничари и секретари. Када би писма била довршена, достављана су преко посредника (често преко самосталних курира који су звани *tabelatii*) које су пошиљаоци плаћали. Ради сигурности понекад је и сам аутор писма био преносилац. Али, једино сигурно слање било је организовано када су у питању државна писма.⁵²

У тим околностима одвијала се и преписка између хришћана. Апостол Павле је приликом састављања писама имао помоћ сарадника, коаутора и изасланика, које помиње у свим посланицама осим у Гал и Рим.⁵³ Он је најчешће боравио у градским центрима попут Коринта или Ефеса, који су имали развијен туристички саобраћај и добру везу са провинцијским местима, што је олакшавало достављање писама.⁵⁴ Настојао је да пренос писама осигура и помоћу поверљивих преносилаца попут Тита и Тимотеја. Али, они нису били само преносиоци писама. Њихово изасланство било је много значајније у оквиру Павлове епистоларне комуникације.

6. Улога изасланика

Својим новозаветним студијама Маргарет Мичел (М. Mitchell) је значајно допринела указавши на улогу коју су изасланици имали у Павловој корес-

⁴⁹ Исто, стр. 127.

⁵⁰ Исто, стр. 43.

⁵¹ Исто, стр. 120–121.

⁵² Уп. Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 59–65.

⁵³ У 1 и 2Сол, 1Кор, 2Кор 1–9 и Кол примећује се присуство више коаутора. Уп. J. Murphy-О'Сонног, нав. дело, стр. 33.

⁵⁴ Уп. Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 64.

понденцији. Изасланство она посматра у ширем оквиру грчко-римског света.⁵⁵ Изасланици су имали власт да говоре у име оних који их шаљу и у складу са њиховим инструкцијама. Ова одлика изасланства важна је и парадигматична за Нови завет. Христос се међу људима појављује као изасланик Божји, па и апостоле шаље као своје изасланике. Павле сведочи о томе, он говори у име Христово (1Кор 4, 17; 2Кор 13, 3; Рим 15, 18) и физички се идентификује са њим (Гал 6, 17; 3, 1; 1, 6; 2Кор 4, 10, Фил 3, 10). С таквим поимањем изасланства Павле шаље своје пошљаоце. Он их најчешће назива речима ἀδελφός (брат) или συναεργός (сарадник).⁵⁶

Мичелова запажа да су за ову тему посебно важни делови посланица попут 1Сол 3, 6–10 и 2Кор 7, 5–16, јер су изасланици отпослани од реципијента поруке натраг пошљаоцу са новом поруком. Након тога Павле извештава те исте реципијенте о својем пријему дате поруке. То је пример „двоструког изасланства“ у епистоларној кореспонденцији – присутан и у другим античким писмима.⁵⁷ Изасланици су способни да пренесу више од поруке коју доносе: наиме, они извештавају потпуније о реципијентима и начину на који је порука међу њима примљена.

Павле је често слао изасланике и (или) посланице не зато што је био заузет, већ зато што је тај вид комуникације сматрао ефективнијим од свог физичког присуства. Изасланици су могли извршити посебне задатке и учинити посебан утисак на заједницу (2Кор 12, 20–21), а то, у неким случајевима, не би могло да замени ни његово лично присуство.⁵⁸

7. Књижевна структура

Павле је своја писма обликовао у складу са својим апостолским намерама и задацима. Форма писма у овом случају није схваћена као механички оквир, већ као резултат целокупног скупа околности које су утицале на из-

⁵⁵ Значај изасланства у античком свету уочљив је у речима Сократове *Друје њосланице Ксенофону* где је реципијенту поруке написано како да се односи према изасланику: „Ако се постараш за њега, ти ћеш истовремено сачувати пријатеља и показати највећу љубазност према мени.“ Слични примери налазе се и у другим античким писмима, попут Цицеронових (*Писма Аџику* 4, 16) или Исократових (*Посланица* 7, 13). Уп. М. М. Mitchell, „*The New Testament Envoys in the Context of Greco-Roman Diplomatic and Epistolary Conventions: The Example of Timothy and Titus*, McCormick Theological Seminary, Chicago 1992, стр. 648.

⁵⁶ У 2Кор 8, 23 Тит је ословљен као сарадник, а Епафродит у Фил 2, 25 као брат, сатрудник и саборац.

⁵⁷ М. Мичел наводи као пример античких писама у којима се јавља иста конвенција Цицероново писмо Атику (5, 4; 5, 20), затим Филипово *Пејџо њисмо* и Платонову *Друју њосланицу*. Исто, стр. 654.

⁵⁸ Исто, стр. 642.

лагање садржаја.⁵⁹ У обликовању писма Павле се највише угледао на структуру античког приватног писма.⁶⁰

1) Почетак писма

У аутентичним Павловим посланицама прескрипт има оријенталну форму. У њему се наводи: пошиљаца у номинативу (*superscriptio*), прималац у дативу (*adscriptio*) и поздравне жеље (*salutatio*).⁶¹ Павле је уводну формулу у свакој од посланица прилагодио садржају и сврси посланице. Тако у прескрипту често додаје опис својег положаја и представља се као апостол, понекад као слуга Исуса Христа, а затим именује сапошиљаоца. У уводу *Посланице Римљанима* (1, 1–6) поздрав је проширен зато што Павле ову посланицу пише цркви коју није сâм основао и посетио. Ту он своје име као пошиљаоца развија у основне податке о еванђељу и апостолској служби представљајући се заједници у Риму и тако антиципира остатак писма.⁶² У *Првој посланици Коринћанима* реципијенти су описани потпуније (1, 2) него што је то уобичајено за прескрипт. Овде је истицање њихове светости и учествовања у широј заједници хришћана одговарајуће за увод писма упућеног заједници у којој се појављују нехришћански преступи (5, 1) за које их Павле прекореваша.⁶³

За прескриптом следи проомијум који садржи благодарене Богу за веру реципијената у виду захвалности (1Сол 1, 2–10; 1Кор 1, 4–9; Фил 1, 3–6) или благослова (2 Кор 1, 3–7).⁶⁴ Павлова захваљивања сведоче о Божјем деловању у црквеним заједницама и истовремено имају и саветодавну улогу.⁶⁵

2) Корпус писма

Ово је садржински најдужи део писма. Он нема јединствен облик већ варира од писма до писма. Корпус писма почиње изражавањем пријатељства, уводним мислима, напоменама, препорукама. Отварање корпуса обично је остварено неком од епистоларних формула: захтева или молбе за адресате

⁵⁹ Уп. W. G. Doty, *Letters in Primitive Christianity*, Philadelphia 1973, стр. 28.

⁶⁰ Уп. M. Reiser, нав. дело, стр. 123.

⁶¹ Уп. П. Драгутиновић, нав. дело, стр. 73.

⁶² Уп. S. Stowers, нав. дело, стр. 21.

⁶³ Реч „мир“ у последњем делу прескрипта потиче од стандардног јудејског епистоларног поздрава, али реч „благодат“ је новина коју Павле уноси у прескрипт својих писама. Она није била уобичајена поздравна реч ни у хеленистичким ни у јудејским писмима. Уп. *The Pauline Epistles*, стр. 46. Такође: Уп. W. G. Doty, нав. дело, стр. 29.

⁶⁴ Уп. П. Драгутиновић, нав. дело, стр. 73.

⁶⁵ Овај део изостављен је само у Гал јер Павле одмах и љутито почиње да критикује галатске хришћане, будући сувише забринут за њих. У овој посланици изостају и завршни поздрав и поруке. Уп. M. Reiser, нав. дело, стр. 123.

(„Молим вас...“); откривања теме („Нећу да вам буде непознато...“); радости због добрих вести од адресата („Радујем се веома због...“); сагласности и обавештености о датој теми („Јер сте чули...“); изненађења („Чудим се да...“)... Средина корпуса садржи информације, упутства, апеле и молбе, док завршетак корпуса садржи молбе или планове за посету. У корпусу писма Павле је био најмање ослоњен на епистоларне конвенције.⁶⁶

3) Завршетак писма

Завршне паренезе, опомене, резимирање тема писма, могу се наћи пре сâмог краја писма. Поздрави и поздравне поруке биле су Павлу важне (Рим 16, 3–16). Постскрипт често садржи налог да се поздраве други (2Кор 13, 12) и поздрав, а понекад и Павлов потпис (Гал 6, 11; 1Кор 16, 21; 2Сол 3, 17; Флм 19; Кол 4, 18). За завршни поздрав он користи χαίρις–форму (1Сол 5, 28). У Рим 16 поздрав је проширен у листу имена, што је такође била једна од епистоларних појава у папирусним античким писанима. Елемент који се налази у свим писмима је завршни благослов.⁶⁷

8. Књижевна врста

Данас су у науци Павлова писма означена као посебна књижевна врста: писма упућена заједници (Gemeindbriefe). Црквена заједница је пријатељ коме је апостол писао да би писмом превладао удаљеност између себе и тог удаљеног адресата, кога је поучавао, критиковао, бодрио: ком је откривао себе и пред којим је бранио себе.⁶⁸

Заједница је требало да реципира та писма приликом литургијског сабрања. Зато су она у богослужбеном контексту била читана и реинтерпретирана приликом првих рецепција као и данас.⁶⁹ Њихов литургијски карактер у складу је са њиховом есхатолошком димензијом: апостол их је писао мотивисан жељом да свима објави вест о другом Христовом доласку и да у сваком моменту историје подсећа црквену заједницу на тај догађај.

Почетком 20. века науци је била страна идеја да су апостолска писма била намењена широј публици, да су пратила епистоларне конвенције и да су захваљујући свом литерарном квалитету читана до данас. Адолф Дајсман је посланице Павла окарактерисао као приватна писма без уметничке вредности, тврдећи да језик апостола није био литерарно осмишљен већ спонтан, и да ова писма нису у себе укључила тадашње светске епистоларне

⁶⁶ Уп. W. G. Doty, нав. дело, стр. 34–35.

⁶⁷ Уп. *The Pauline Epistles*, стр. 46–47.

⁶⁸ Уп. П. Драгутиновић, нав. дело, стр. 73.

⁶⁹ Уп. J. Murphy-O'Connor, нав. дело, стр. 44.

конвенције. Он је закључио да су ова писма била намењена тренутној ситуацији, а њихов утицај на каснију књижевност схватио је као случајност.⁷⁰

Павлова писма заиста никада нису била догматске расправе независне од ситуације у којој су писана, нити је он форму писма користио само као спољни орнамент.⁷¹ Међутим, одабир епистоларне комуникације, као и форма и садржај његових посланица, биле су за Павла много више од пуке случајности. Он је у своја писма уткао мноштво посланичних елемената из хеленистичког и јудеохришћанског епистоларног контекста свог времена. Ова писма повезују са својим аутором не само прве хришћанске заједнице на које су била адресирана, већ и читаоце вековима раздвојене од аутора, остављајући им простор да допуне широке слојеве њихових значења и да тако доврше њихову рецепцију. Тиме она надилазе приватну сврху о којој је говорио Дајсман и изнова потврђују своју универзалну вредност.⁷²

IV. Павлов однос према литерарној традицији

1. Интертекстуалност у Павловом делу

Свако књижевно дело постаје универзално вредно начином на који потврђује традицију, као и начином којим је мења и богати. И Павлове посланице могу се посматрати из перспективе Павловог односа према литерарној баштини. Не зна се са сигурношћу у којој мери је апостол био образован у погледу реторичких и епистоларних конвенција свог времена, али његове посланице показују да је свакако познавао дела паганских писаца и филозофа. Његов труд да свима буде све само да би пренео истину јеванђеља (1 Кор 9, 22) говори о томе да је био спреман да упозна и користи расположиве форме изражавања ради радосне вести коју је преносио. У Павловим посланицама уочљив је утицај различитих литерарних традиција: јудејске литературе, усменог хришћанског предања и хеленистичке епистографије. Али, цитати и алузије на постојећа дела у контексту Павлових посланица сугеришу низ нових значења.

Ричард Хејз (R. Hays) је анализирајући одјеке јудејских списа у Павловом делу приметио да је Павле своју еванђелску поруку изражавао позивајући се на јудејске свете списе. Павле је први писац који је новозаветно време тумачио као испуњење старозаветних пророчанстава, налазећи корес-

⁷⁰ Уп. P. Rosenmeyer, нав. дело, стр. 7.

⁷¹ Уп. W. G. Doty, нав. дело, стр. 27.

⁷² Уочљиво је да су ова писма одувек била намењена за читање у заједници (1 Сол 5, 27; 2 Сол 3, 14–15; Флм 2b...) и да никада нису имала искључиво приватну намену. Уп. П. Драгиновић, стр. 25.

понденце између старозаветне приче и јеванђеља које је објављивао. Сви хришћани, па и они из незнабоштва, били су подстакнути од Павла да израиљске свете списе и свештену историју прихвате као своје.⁷³

Павле је у своја писма уткао и мноштво предлитерарних форми из усменог хришћанског предања, као што су исповедања вере, киригматске и евхаристијске форме, химне и паренезе.⁷⁴ Међутим, и ово наслеђе из усмене традиције је у Павловим посланицама преобликовано у складу са његовим циљевима.

Када је епистоларна традиција у питању, Павлов однос према јудејској епистографији је тешко одредити. Свакако да је јудејска епистоларна кореспонденција, која се одвијала између религијских ауторитета и јудејских заједница изван Израиља, рефлектована у Павловој преписци. Али, континуитет између јудејских и Павлових писама није ни тако постојан ни тако уочљив, као што је однос Павлових посланица и хеленистичких епистоларних модела.⁷⁵

2. Павлов однос према хеленистичкој епистографији

Писма су у антици била писана да би спојила раздвојене пријатеље и пребродила раздајину између њих. Павлова писма тежила су истом циљу, али у оквиру хришћанског света. Стога се у њима одиграо чудесан спој хеленистичког епистоларног наслеђа и новообјављене истине, вредан књижевног проучавања. Од бројних интертекстуалних веза између Павлових и хеленистичких епистола, овде ћемо се осврнути на то како је апостол прилагодио хеленистичко пријатељско писмо и топос епистоларног присуства својим циљевима.

У Павловој *Првој њосланици Солуњанима* налазимо многе речи везане за контекст пријатељства. Павле је дубоко укоренењен у античком топосу пријатељског писма када им се обраћа речима:

„Могли смо вам бити на терету као Христови апостоли; међутим бијасмо благи међу вама као дојиља која негује своју милу дјецу. Тако смо чезнули за вама, да смо готови били дати вам не само јеванђеље Божје него и душе наше, зато што нам бијасте омиљели“ (1 Сол 7–8).

⁷³ Поред бројних експлицитних цитата у Павловом делу је садржано и много имплицитних одјека јудејских списа који по мишљењу Р. Хејза нису довољно примећени од стране модерних проучавалаца. Види опширније о овоме у R. B. Hays, *Echoes of Scripture in the Letters of Paul*, New Haven and London, 1989.

⁷⁴ Предлитерарне форме биле су кратке и лаке за памћење. Потекле су углавном из богослужбеног контекста, а касније су постале и део еванђелских текстова. Њихове особине се међусобно преплићу, па је зато тешко груписати их на јединствен начин. Уп. П. Драгутиновић, нав. дело, стр. 56.

⁷⁵ Уп. W. G. Doty, нав. дело, стр. 23.

Коринћанима говори о јединству у мислима које остварује са њима (1Кор 1, 10) и о искрености у говору са њима (2Кор 3, 12), што одликује пријатељство. Филимона подсећа на њихов пријатељски однос у 7. и 19. стиху свога писма, да би имала ефекта његова препорука за одбеглог роба Онисима. Последње поглавље *Посланице Римљанима* показује како Павле има пуно пријатеља у Риму (16, 3–15), премда он подразумева да су кроз Бојје деловање сви хришћани пријатељи у Христу.⁷⁶

Заједница Филипљана са Павлом је искрена ознака сваког истинитог пријатељства (Фил 4, 15). Павле потврђује пријатељску оданост Филипљана према њему и јако јој се радује. Али, за разлику од других писмописаца, Павле казује да оно што је њему потребно не долази од Филипљана већ од Бога (Фил 4, 11). Он Богу приписује улогу коју су кореспонденти у пријатељским писмима давали пријатељима, и тиме уноси значајну промену у концепт заједнице и пријатељства. Наиме, Бог је Павла учинио својим пријатељем и поверио му задатак да тај исти дар пријатељства с Богом пренесе другима. Бог је преко Христа помирио све са собом (Рим 5, 10), а помирење је једна од одлика пријатељства. Павле се позива на идеју да су пријатељи спремни да умру једни за друге (Рим 5, 7) што је Христос учинио за грешнике да би постали његови пријатељи.⁷⁷

Учинити удаљеног пријатеља и кореспондента присутним био је важан елемент и хеленистичких и Павлових посланица. У новијим изучавањима примећено је да је Павле и овај епистоларни топос употребио на посебан начин. Ли Џонсон (L. Johnson) је на примеру Павлове кореспонденције са Коринћанима показала колико је Павле литерарну конвенцију епистоларног присуства адаптирала одређеној ситуацији.⁷⁸

У преписци са Коринћанима, где је поменути топос најучесталији (1Кор 4, 14–21; 1Кор 16, 1–11; 2Кор 8, 16–23; 9, 1–5; 12, 14–13, 13), не налазимо готово ниједан од уобичајених елемената апостолске парусије. Не помиње се апостолава жудња или жеља да адресате посети, док је у другим посланицама ова жеља често исказана (Рим 15, 23b; 1Сол 2, 17b; Фил 1, 8). У другим посланицама често се помињу препреке и сметње које онемогућавају апостола да дође (Рим 15, 22; 1, 13b; 1Сол 2, 18), док су у 1Кор 16, 8–9 такве сметње поменуте у незнатном виду. За разлику од уобичајене улоге да утеше заједницу (Фил 2, 25–26; 2, 19; 1Сол 3, 5), изасланици у Коринту треба да подсети хришћане на ранија Павлова упутства (1Кор 4, 17; 2Кор

⁷⁶ Уп. J. T. Fitzgerald, „Paul and Friendship“, у: J. Paul Sampley (уред.), *Paul in Greco-Roman World: A Handbook*, Harrisburg 2003, стр. 339.

⁷⁷ Исто, стр. 337–338.

⁷⁸ Уп. L. A. Johnson, „Paul’s Epistolary Presence in Corinth: A New Look at Robert W. Funk’s Apostolic Parousia“, *The Catholic Biblical Quarterly*, Vol. 68, Iss. 3, Washington, 2006, стр. 481–501.

12, 17) или да одбране Павлов ауторитет (2Кор 12, 17). Тон којим апостол најављује посету Коринћанима није пријатељски (1Кор 4, 19–21). Изостаје и апел да се адресати моле за његово присуство, који је у свим другим посланицама присутан (Рим 15, 30 f; Флм 22 b; 1Сол 3, 10; Фил 1, 19). Изостаје чак и корист од посете коју ће Павле учинити: иако помиње да ће посрамити надмене у Коринту (1Кор 4, 18–19) и потврдити свој ауторитет (2Кор 12, 19; 13, 10), нема исказа о томе како ће та посета задовољити њега (Рим 15, 32; Флм 20, 1; 2, 19; 1Сол 3, 10).⁷⁹

Ли Џонсон закључује да је конвенција апостолског присуства у 1Кор и 2Кор креирана на сасвим нов начин у односу на епистографију првог века. Његова специфична употреба овог топоса јесте доказ његове одлуке да са реципијентима кореспондира преко писама – из разлога што је у овом специфичном случају Павле у одсуству био успешнији, а не из разлога што није могао лично да дође. Његове посланице имале су јачу снагу да промене талас лошег духовног настројења у Коринту од његовог личног присуства. Павлова посета Коринту донела је лоше резултате (2Кор 2, 1) и зато се надао да ће их писмом мотивисати на покајање (2Кор 7, 8–12). Ово доказује да је апостол био врло свестан своје епистоларне стратегије (2Кор 13, 10) као мајстор који осмишљава свој акт писања и начин епистоларног мисионарења, будући спреман да своје духовно руковођење заједницом управи према датој ситуацији.

3. Павле и античка реторика

У савременој библијској науци посебно је популарна анализа Павлових посланица из перспективе античке беседничке вештине. Разлог је у томе што је античка реторика писма користила као стилске вежбе.⁸⁰ Беседници су често у форми писма бележили замишљене говоре.

У припреми једног говора, од пет општеприхваћених корака (*inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *actio/pronuntiatio*), за епистографију највише значаја је имао стил (*elocutio*), који је подразумевао коришћење многобројних стилских фигура.⁸¹ Њима су прожете и Павлове посланице.⁸²

У сáмом изношењу говора често је коришћена литерарна форма дијатриба (*διатριβή*) – поучавање, предавање или расправа о моралним темама, која се могла састојати од питања, потпитања или анегдота, и била

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Уп. А. Lesky, нав. дело, стр. 844.

⁸¹ Уп. П. Драгутиновић, нав. дело, стр. 70.

⁸² Честа употреба реторичких питања (1Кор 15, 55), градиције (1 Кор 3, 22–23; Рим 8, 35–39), контраста (1Кор 4, 10; Рим 5, 18–21), набрајања (Рим 8, 38–39), персонификације (Рим 8, 19–22), метафора (Рим 12, 4–5), алегије (Гал 4, 22–31) и других стилских фигура дала је лепоту и снагу Павловом изразу и учинила његов језик песничким.

је креирана или као замишљени дијалог или као запис усмених расправа.⁸³ Павлу је ова литерарна форма била веома блиска. Пример налазимо у Рим 3, 27–31:

„Гдје је, дакле, хвалисање? Искључено је.
 Каквим законом? Да ли законом дјела?
 Не, него законом вјере.
 Мислимо, дакле, да ће се човек оправдати вјером без дјела закона.
 Или је Бог само Јудејаца, а не и незнабожаца?
 Јер, један је Бог који ће оправдати обрезање из вјере и необрезање вјером.
 Укидамо ли, дакле, закон вјером? Никако!
 Него закон утврђујемо.“

Једна од одлика дијатрибе јесте употреба примера у дијалошком говору. Пример (παράδειγμα) је у антици дефинисан као један тип поређења.⁸⁴ Овај тип поређења Павле је често употребљавао. У *Посланици Галаћима* он пише:

„Будите као ја, јер сам и ја као ви, браћо, молим вас“ (4, 12а).

Павле жели да га Галати подрже у његовом једнодушном одговору на Господњи призив да се владају по Христу (1, 13; 2, 14). Солуњане такође подсећа на оно што им је познато из његовог живота да би га етички следили (1 Сол 2, 1–12). Он парадигматски показује оно што од њих очекује (1 Сол 1, 5; 2, 10–11; 4, 10–12; 5, 14) и похваљује их када то испуњавају (1 Сол 1, 6–7).

У саставу *Посланице Филићанима* такође постоји аутобиографски део (3, 5–6) да би реципијенти били позвани од Павла да га подражавају (3, 17).⁸⁵ Наравно, и овде подражавање треба да се састоји у подражавању Христа (2, 6–8), а контрастно је такво понашање онима који мисле и поступају себично, непријатељима Христовим (1, 28; 3, 18). У срцу ове посланице је парадигматична химна Исусу Христу (2, 5–11). И у *Првој посланици Коринћанима* постоји доста савета које Павле упућује овој заједници да би сачувала јединство и примерно владање у Христу. Себе поставља као пример понашања (5, 12; 6, 12; 8, 13; 9, 12–15; 14, 11; 14, 18; 19–23) све до краја писма, када покреће адресате на то да га подрже у вери у васкрсење Христово које треба да се догоди (15, 8–19; 30–32).⁸⁶

⁸³ Уп. П. Драгутиновић, нав. дело, стр. 70.

⁸⁴ Уп. В. Fiore, „Paul Exemplification and Imitation“, у: J. Paul Sampley (уред.), *Paul in Greco-Roman World: A Handbook*, Harrisburg 2003, стр. 229–230.

⁸⁵ За овај подстицајни дискурс карактеристичне су речи које се односе на претходно искуство: „научили“, „чули“, „видели“, „примили“ (Фил 4, 9). Исто, стр. 241.

⁸⁶ Исто, стр. 242–243.

Парадигме су приступне и у посланицама за заједнице које Павле није основао, али на другачији начин. У њима се не осврће на заједничко искуство са адресатима, али зато даје парадигматске примере из познате литературе. Тако у Павловим аутореференцама у Рим 7 одзвањају примери Адама и Христа. У пастирским посланицама се, пак, од Тимотеја и Тита очекује да буду модели у заједници (1Тим 1, 3–20; 2Тим 1, 3–18; 3, 1–4, 8; Тит 2, 7–8).⁸⁷

Ово наводи на закључак да Павлова писма јесу састављана под јаким утицајем реторичких метода. Ипак, писмо није могло бити замена за говор, јер је природа писма у основи другачија од говорништва. Зато тумачење писама из перспективе античке реторике мора имати своје ограничење да би било адекватно.⁸⁸

4. Посебност Павлових посланица у односу на традицију

Писмо је, као средство комуникације, омогућило Павлу да на посебан начин изрази своје хришћанско искуство. Форма писма није захтевала од аутора систематично теолошко излагање. Напротив, Павле је могао да у необавезном конверзационом тону, прилагођеном одређеној животной ситуацији адресата, повеже свој живи и аутентични сусрет с Богом са свим аспектима хришћанског живота. Његов сусрет са Христом на путу за Дамаск добио је у посланицама универзалну вредност. Павле је постао Христов посланик, а црквене заједнице Христова посланица исписана у његовом срцу (2Кор 3, 2).

Павле је у посланицама себе представио као позваног служитеља и апостола еванђеља (Рим 1, 1), а оно је синоним за нови начин живљења који се рађа из новог односа између Бога и људи (Рим 1, 16). Еванђељем Христос има снагу да преобрази заједницу у своју есхатолошку породицу чији је отац и доиља постао сам апостол Павле (1Сол 2, 7). Будући пример Христа у заједницама које је основао, он је имао смелост да их саветује и препоручује љубави Божјој која је у Христу Исусу. Он је успео да својом речју када је присутан у заједници, и посланицом када је одсутан, подстакне Израиљце, који су Божји долазак очекивали, да у лицу Исуса Христа препознају дуго очекиваног Господа као циљ и испуњење пророштва. Још ватреније је Павле успео својим посланицама да приближи том Лицу народе који су до тад градили олтаре „непознатом Богу“ (Дел 17, 23) и да и њих учини изабранима.

Када се живи сусрет с Богом догодио Павловим пријатељима и чедима, он није престајао да бди над њима и подноси различите тешкоће (2Кор 11, 23–33) да би их, попут Христа, љубављу, саветом или прекором, враћао у Очево наручје. Плод тог труда су многобројна етичка правила садржана у

⁸⁷ Исто, стр. 245.

⁸⁸ Уп. Н.-Ј. Клауск, нав. дело, стр. 225.

његовим посланицама. Она осликавају закон Христов, у којем ништа није важније од љубави према ближњем (Гал 6, 2). Кроз уједињење творевине у Христу Павле објављује идеал ком су и филозофи претходних генерација тежили: стоички идеал једнакости, кинички идеал мира и општи идеал бесмртности. Користећи форму и елементе епикурејског, стоичког, поетског и приватног писма, он надилази њихово значење.

Распети и васкрсли Христос у Павловим речима постао је симбол свеобухватног спасења и преображеног Адама, у којем удео имају сви који верују. Павле их назива „изабранима“, „позванима“ и „светима“ (Рим 1, 7; 1Кор 1, 2; 2Кор 1, 1; Фил 1, 1), људима који творе посебну заједницу, нови народ Божји. Његове посланице сачуване су као драгоценост наслеђе овог народа. Умножаване су, пренешене из генерације у генерацију и свагда читане на сабрањима тог народа. Оне су и након Павлове смрти допринеле чувању вере и превазилажењу недоумица и проблема у новонасталим хришћанским заједницама. Ипак, њихова највећа посебност је у томе што вековима подстичу хришћане да жарко ишчекују дан када ће бити узнесени у сретане Господу, када ће Господа угледати лицем у лице и са Њим заувек остати (1Сол 4, 16–17). На основу тога закључујемо да је Павле, иако је усвојио постојеће литерарне обрасце, креирао писма која се не могу изједначити ни са једном од усвојених традиција, јер она уводе реципијенте у искуство новог разумевања живота.⁸⁹ Њихова највећа посебност је њихов теолошки аспект ради којег су и настале.

5. Утицај на потоњу књижевност

Павлова епистоларна кореспонденција постала је узор наредним генерацијама хришћана. Павлови следбеници су апстраховали форму његових писама од ситуације у којој су настала и користили је као утврђену књижевну форму, коју су постепено прилагођавали својим потребама. Писма су тако све више добијала облик трактата или писма-есеја, какво налазимо у *Посланици Јеврејима*. Гледано из те перспективе, Павлова писма могу бити појмљена и као први степен у настанку хришћанске есејистичке епистоле.⁹⁰

У саборним посланицама Новог завета теолошке рефлексije се у највећој мери ослањају на већ формирану хришћанску традицију у циљу њене потврде и очувања.⁹¹ Неке међу саборним посланицама интерпретативно кореспондирају са Павловим посланицама, коригујући их и допуњајући их.⁹²

⁸⁹ Уп. W. G. Doty, нав. дело, стр. 21. и 42.

⁹⁰ Исто, стр. 68.

⁹¹ Уп. П. Драгутиновић, нав. дело, стр. 167–170.

⁹² Исто, стр. 213.

Посланица је и током 2. и 3. века остала најчешће писана књижевна врста. Апостолским оцима, који су стварали у овом периоду, Павлове посланице биле су већ сасвим познате и они су се на њих позивали у својим делима.⁹³ Настао је и низ апокрифних посланица.⁹⁴ На крају ранохришћанске епохе писма су постала главни медијум за изражавање практичних проблема у цркви, што је у 3. и 4. веку резултирало важним збиркама писама светитеља и великих теолога цркве.⁹⁵

V. Закључак

Први и најутицајнији хришћански писац, апостол Павле, препознао је у литерарном контексту свог времена посланицу као средство комуникације које може бити врло плодотворно у хришћанској ери. Честом употребом и вештом адаптацијом ове књижевне врсте својим циљевима апостол је повезао дуги низ античких писама са нововековном литературом. Указао је на пријемчивост античког наслеђа за изражавање хришћанске доктрине, препознавши у књижевној традицији која му је претходила оно што је универзално вредно, и саобразивши те усвојене књижевне вредности новооткривеној теолошкој истини.

Павле је инспирисао и подстакао наредне генерације хришћана да га следе у овом подухвату. Тако је он, остварујући успешно свој примарни циљ – ширење еванђелске истине у свим крајевима васељене, поставио темеље хришћанској књижевности и учинио је важним и трајним сегментом светске литерарне баштине. Павлова писма, настала као својеврсни довршетак античке епистографије, прожет ауторовим хришћанским искуством, постала су један нови почетак у литератури, који је сада већ двадесет векова иза нас. У том дугом временском периоду она су често била узор и инспирација другим писцима, чиме је њихово значење обogaћено, њихова рецепција актуализована и њихов аутор у светској литерарној баштини трајно присутан.

⁹³ Међу њима су посланице светог Игњатија Антиохијског по свом карактеру најсличније Павловим. У њима налазимо јасне рефлексije на Павлова писма. Игњатијеве посланице такође су адресиране појединачним црквеним заједницама и повремено се осврћу на одређени проблем да би описале исправно хришћанско понашање у датој ситуацији. Уп. W. G. Doty, нав. дело, стр. 73.

⁹⁴ Нека од њих су писана да би популаризовала Павлове посланице. Тако је *Коресиогениција између Павла и Сенеке*, популарно дело од 8 Сенекиних и 6 Павлових писама, написано најкасније до краја 4. века, имало за циљ да образованије друштвене слојеве подстакне на читање Павлових посланица. Уп. Т. Šagi-Bunić, *Povijest kršćanske literature*, Zagreb 1998, стр. 202.

⁹⁵ Уп. W. G. Doty, нав. дело, стр. 74–75.

Summary: This article examines the use of epistles in antiquity and in the missionary work of apostle Paul. Epistles were a particular form of Pauline communication with first Christian communities. Judean and Hellenistic epistolography served as St Paul's model for this type of communication. Adapting this model to his own goals, St Paul created an entirely new type of epistle, which had a strong impact on writers of later generations.

Key words: St. Paul, the antique letter, an epistle, epistolary topos, early Christian letters, Hellenistic epistolography, antique rhetoric, communication, intertextuality

Примљено: 01.06.2012.

Прихваћено: 08.06.2012.